

О. В. Кулик

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КРИТИКА ФІЛОСОФАМИ ХХ СТ. ІДЕЇ РАЦІОНАЛЬНОГО ВПОРЯДКУВАННЯ

Виокремлено чотири напрямки критики ідеї раціонального впорядкування, поширені у філософії ХХ ст. Аргументовано, що критика ідеї раціонального впорядкування має специфіку порівняно зі своїми аналогами попередніх епох.

Ключові слова: раціональність, впорядкування, філософія ХХ ст., хаос, історія філософії.

Ідея раціонального впорядкування сягає корінням глибинних пластів європейської філософії – думки Анаксагора про те, що «Всі речі були змішані, потім прийшов розум та їх упорядкував» (*тут і далі переклад наш – О.К.*) [12, с. 505], теорій Платона та інших видатних філософів. Дана ідея становить важливу частину культури народів, яких відносять до Західної цивілізації. Однак у ХХ ст. ідея раціонального впорядкування зазнала серйозної критики з боку представників різноманітних філософських напрямків. Історико-філософська систематизація даної критики є тією дослідницькою проблемою, яку покликана вирішити дана стаття.

Як відомо, тема аналізу мислителями ХХ ст. критики раціонального сприйняття світу порушується у працях багатьох авторів: Н. Автономової [1], Д. Девідсона [16], М. Мамардашвілі [7], Н. Решера [17], Дж. Серля [18] та ін. На тлі праць указаних авторів дане дослідження виділяє концентрування уваги на виявленні концептуального каркасу критики того модусу раціональності, який проявляє себе у впорядкуванні.

Мета нашого дослідження полягає у виділенні основних напрямків та концептуального змісту критики мислителями ХХ ст. ідеї раціонального впорядкування.

Передусім необхідно зазначити, що, звісно, не всі мислителі ХХ ст. були незгодні з ідеєю раціонального впорядкування. У цієї ідеї було чимало прихильників, і в даному дослідженні необхідно хоча б перелічити їх найбільш відомі аргументи, прагнучи продемонструвати те теоретичне тло, на якому розгортається вищезазначена критика.

Один з популярних у філософії ХХ ст. аргументів на захист ідеї раціонального впорядкування вказує на виключно практичну важливість раціонального впорядкування (і відповідно теоретичного обґрунтування, що підкріплює цю практику) для розвитку суспільства. Наприклад, Ф. фон Хаек [14] звертав увагу на те, що людство саме за посередництва різного роду впорядкованих структур забезпечує задоволення своїх нагальних потреб. Очевидно, що раціональне впорядкування об'єктів і подій ефективний – шлях до активної їх реорганізації з метою отримання бажаних результатів.

Другий аргумент репрезентує раціональне впорядкування як засіб протистояння фаталістичному світогляду. Наприклад, Карл Мангейм зауважував, що фаталізм знесилоє суспільство. Цей теоретик називав прагнення людини до послідовної і всезагальної раціоналізації світу етикою відповідальності [8].

Третій аргумент свідчить про те, що найважливіші царини людської діяльності засновано саме на ідеї раціонального впорядкування. Тут можна пригадати, наприклад, позицію М. Коена та Е. Нагеля щодо науки. Вони писали таке: «Наукові дослідження повинні починатися з деякої проблеми і бути націленими на пошук порядку, який зв'язує те, що на перший погляд видається такими фактами, що не стосуються один одного» [4, с. 281]. Також варто відзначити думку І. Лакатоса: «Теорії відіграють роль упорядкування світу» [6, с. 372].

Ці та інші подібні аргументи, втім, не змогли у ХХ ст. дезавувати масштабну

критику ідеї раціонального впорядкування. Розглянемо основні напрямки цієї критики.

По-перше, чимало мислителів ХХ ст. звинувачували ідею раціонального впорядкування в тому, що вона вступає у суперечність з глибинними потребами людської природи.

Не можна не погодитись з думкою М. К. Мамардашвілі про те, що у ХХ ст. ідея раціональності наразилася на складні випробування, пов'язані зі спробами введення «свідомих та життєвих явищ» у картину світу [7]. Тут можна відзначити, наприклад, спостереження Г. Маркузе стосовно того, що ідея розуму, який упорядковує, класифікує та завойовує, стає все більш антагоністичною по відношенню до тих схильностей та настанов, які пов'язані з принципом задоволення [9, с. 112]. Розуміючи під «ціллю розуму» забезпечення реалізації людських можливостей шляхом все більш ефективного перетворення природи та її експлуатації, Маркузе стверджує, що дана мета в ХХ ст. була підмінена її засобами, у результаті чого практики впорядкування почали претендувати на визначення людських потреб.

Подібні ідеї висловлює і Жак Еллюль. На його думку, раціоналізація ставлення до світу призвела до сприйняття людиною світу та свого місця в ньому виключно в рамках практик технічного впорядкування [3]. За словами ученого, у ХХ ст. через домінування технічних рішень було розірвано єдність людини: «Більше не існує форм діяльності, які не були б опосередковані технікою». Як зауважує теоретик, люди відчувають неспокій через те, що відбувається, однак вони шукають спасіння знову-таки в застосуванні засобів технічного впорядкування (техніки психології тощо). За песимістичним прогнозом Еллюля, людство простує до остаточної ліквідації залишків особистісного в людині.

По-друге, у ХХ ст. висувались численні звинувачення у суб'єктивності наявних практик раціонального впорядкування.

Як відомо, ідея раціонального впорядкування тісно пов'язана з переконанням у об'єктивному характері таких практик. Однак у ХХ ст. чимало мислителів виступили з критикою цього переконання, вказуючи на суб'єктивний характер функціонування тих царин людської культури, які традиційно розглядають як зразкові виразники раціонального впорядкування (наука тощо), а також наполягаючи на суб'єктивному характері результатів відповідного функціонування.

Наприклад, Томас Кун спробував довести у своїх працях, що вчені зазвичай «Намагаються “втиснути” природу в парадигму, як у заздалегідь зроблену затісну коробку». На переконання філософа, більшість вчених ігнорує ті явища, які не вписуються в існуючу парадигму. Причому Кун вважає, що обставини виникнення і конфігурація парадигм обумовлені значною кількістю суб'єктивних факторів, а дослідження в періоді так званої «нормальної науки» спрямовані на розробку тих явищ і теорій, існування яких ця суб'єктивна парадигма заздалегідь передбачає [5, с. 51].

Подібного погляду дотримувались також Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, стверджуючи, що наука являє собою недосконалий спосіб взаємодії з хаосом [2, с. 259]. Причому, на їх думку, наука випускає з уваги нескінченну мінливість хаосу, підмінюючи реальність довільними суб'єктивними моделями, зручними науковому співтовариству. Показовою також є й думка Унамуно, яку він висловив у даному ключі, хоча і в більш широкому контексті: «Те, що ми називаємо світом, об'єктивним світом, є лише деякою соціальною традицією. Цей світ нам вручають уже готовим» [10, с. 139].

По-третє, пропонувались концепції впорядкування, засновані на принципах, альтернативних раціо.

П. Фюєрабенд справедливо писав: щоб знаходитися в опозиції до існуючих систем упорядкування, немає потреби відкидати будь-який порядок і занурюватися в меланхолійний потік свідомості. Він називав парадоксальним той ірраціоналізм, прибічники якого, ототожнюючи раціоналізм з порядком і ясністю висловів, вважають себе зобов'язаними захищати нечленороздільність та абсурд. На

переконання Фюерабенда, існує чимало способів упорядкування навколишнього світу. Як зазначає вчений, «Незалежні утиски однієї множини стандартів можуть бути зруйновані вільно вибраними стандартами іншого роду» [11, с. 221].

Як приклад філософських концепцій, які пропонують не раціональний порядок, а порядок «іншого роду», можна навести ідею *ordo amoris* Макса Шеллера.

Шеллер говорить про впорядкованість існуючого світу. Однак як сутність цього порядку він називає не рацію, а любов. За його словами: «Те, що ми називаємо «душею» чи, образно кажучи, серцем людини, – це не хаос сліпих емоцій ... у серця в його власній царині є строгий аналог логіки, який зовсім не позичений ним з логіки розуму. У нього вписані закони, які відповідають плану, за яким світ зведено як ціннісний світ» [15, с. 87].

Шеллер не погоджується з думкою, що в царині любові всі розрізнення невиразні або мають лише суб'єктивну значущість. Він наголошує на ієрархічній будові всього, що гідно любові. Мислитель вважає, що кожен предмет, «якщо зірвати з нього покриви випадковості та розглядати його співвідносно з сутністю», посідає в цій ієрархії цілком визначене місце.

Шеллер надає дуже просте пояснення тому, що в житті чуттів та в царині любові й ненависті мислителі не змогли знайти очевидність, а також закономірність, яка відрізняється від каузальної прив'язки певних відчуттів до об'єктивних вражень. Він каже, що справа полягає в «Несумлінності, неохайності, з якими вважали за потрібне розглядати, в принципі, всі запитання, недосяжні для розумного вирішення». За словами Шеллера, там, де недосвідчений погляд бачить «лише хаос невпорядкованих станів», насправді існує порядок, хоча його існування здатна усвідомити зовсім невелика кількість людей, а використати це знання з утилітарною метою не здатна жодна людина.

Цікаво, що незважаючи на впорядкованість світу любов'ю, про яку говорить Шеллер, він також зазначає і про хаос в *ordo amoris*. Шеллер міркує таким чином: «Якщо у світі є ненависть, то у світі повинен бути і хаос в устрої любові» [15, с. 96]. Тобто, на думку цього теоретика, та чи інша людина ненавидить через хаосу в устрої любові.

По-четверте, у філософії ХХ ст. висловлювались пропозиції зовсім відмовитися від ідеї впорядкування.

Серед прихильників бажання зануритися у хаос, можна назвати, наприклад Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, котрі переконані, що світ являє собою хаос і правильна позиція людини стосовно цього хаосу – осмислювати його, так би мовити, «зсередини», продукуючи теж хаос [2, с. 259]. Також можна відмітити позицію Е. Фромма, який праці «Втеча від свободи» [3] пропонує нам «шлях спонтанних зв'язків з людьми та природою, тобто таких зв'язків, які поєднують людину зі світом, не знижуючи її індивідуальність». Під спонтанністю філософ розуміє щось цілком протилежне до раціонального впорядкування. Він закликає нас орієнтуватися на той спосіб життя та ставлення до світу, який практикують нерозумні діти та різноманітні художники. Фромм вірить, що «при спонтанній діяльності індивід зливається зі світом».

У такій філософській стратегії злиття з хаосом Е. Фромм бачить успішний спосіб досягнення людством щастя. На його думку, якщо згадати моменти, коли ми були насправді щасливі, то легко зрозуміти, що це були моменти саме спонтанності. Виходячи з філософії Е. Фромма, у разі спонтанної діяльності індивід і навколишній світ стають частинами одного цілого – людина посідає своє законне місце в цьому світі, і тому в неї зникають сумніви стосовно сенсу життя.

Необхідно зазначити специфіку критики ідеї раціонального впорядкування, яка мала місце у ХХ ст., порівняно з подібною критикою, по передньої епохи. З одного боку, ця специфіка обумовлена розвитком історії філософії. Наприклад, була б малоімовірною поява критичних теорій, побудованих на протиставленні принципів продуктивності та задоволення (Г. Маркузе та ін.) в ті епохи історії філософської думки, які передували появі психоаналітичних теорій. З іншого боку, дана специфіка пов'язана з розвитком технічної царини життя суспільства.

Справа в тому, що поява низки критичних теорій (наприклад, вчення Ж. Еллюля та ін.) була обумовлена технічним прогресом та іншими практиками раціоналізації у ХХ ст., які досягли небувалих раніше показників, охопивши практично всі царини життя західного суспільства.

На підставі вищезазначеного ми дійшли таких висновків. У ХХ ст. у філософії розгорнулася масштабна критика ідеї раціонального впорядкування. Існувало як мінімум чотири напрямки даної критики. По-перше, мислителі закидали прихильникам ідеї раціонального впорядкування те, що ця ідея ніби вступає у суперечність з глибинними потребами людської сутності. По-друге, висувались звинувачення в суб'єктивності наявних практик раціонального впорядкування. По-третє, було запропоновано концепції впорядкування, засновані на принципах, які є альтернативними раціо. По-четверте, висловлювались пропозиції зовсім відмовитися від ідеї впорядкування.

Названі напрямки критики успішно конкурували з популярними у ХХ ст. аргументами на захист ідеї раціонального впорядкування. Найбільш відомими з цих аргументів були три такі. Перший постулював виключну важливість раціонального впорядкування (і відповідно важливість теоретичного обґрунтування, яке підкріплює цю практику) для розвитку суспільства. Другий репрезентував ідею раціонального впорядкування як засіб протидії фаталістичному світогляду, який знесилоє суспільство. Третій аргумент свідчить про те, що важливі царини людської діяльності засновано саме на ідеї раціонального впорядкування.

Критика ідеї раціонального впорядкування, що розгорнулася у ХХ ст., має специфіку порівняно з відповідною критикою попередніх епох. З одного боку, ця специфіка обумовлена розвитком історії філософії, з іншого – вона була інтелектуальною реакцією на ті процеси, які відбувались у ХХ ст. в житті суспільства. У першу чергу тут мається на увазі те небувале (порівняно з попередніми епохами) зростання ролі техніки у житті суспільства, яке спостерігалось у минулому столітті.

Бібліографічні посилання

1. Автономова Н. Рациональность: наука, философия, жизнь [Текст] / Н.С. Автономова // Рациональность как предмет философского исследования. – М., 1995. – С. 56–90.
2. Делёз Д. Что такое философия? [Текст] / Жиль Делёз, Феликс Гваттари ; [пер. с франц. С. Н. Зенкина]. – СПб. : Алетея, 1998. – 270 с.
3. Еллюль Ж. Техніка, або виклик століття [Текст] / Жак Еллюль // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К. : Либідь, 1996. – С. 25–57.
4. Коэн М. Введение в логику и научный метод [Текст] / Моррис Коэн, Эрнест Нагель. – Челябинск : Социум, 2010. – 655 с.
5. Кун Т. Структура научных революций [Текст] / Т. Кун // Структура научных революций. – М., 2003. – С. 9–268.
6. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ [Текст] / И. Лакатос // Структура научных революций. – М., 2003. – С. 269–454.
7. Мамардашвили М. Классический и неклассический идеалы рациональности [Текст] / М. К. Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1994. – 90 с.
8. Манхейм К. Идеология и утопия [Текст] / К. Манхейм // Диагноз нашего времени. – М. : Юрист, 1994. – С. 7–164.
9. Маркузе Г. Эрос и цивилизация [Текст] / Г. Маркузе. – М., 2003. – 312 с.
10. Унамуно М., де Любовь, боль, страдание и личность [Текст] / М. де Унамуно // Трактаты о любви: Сб. текстов. – М., 1994. – С. 129–146.
11. Фейерабенд П. Против метода [Текст] / П. Фейерабенд. – М., 2007. – 413 с.
12. Фрагменты ранних греческих философов. Ч. I. От эпископских теокосмогоний до возникновения атомистики [Текст] / Изд. подгот. А. В. Лебедев. – М. : Наука, 1989. – 576 с.
13. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм. – М., 2005. – 284 с.
14. Хайек Ф. А., фон Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма [Текст] / Фридрих Август фон Хайек. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
15. Шеллер М. Ordo amoris [Текст] / М. Шеллер // Трактаты о любви : сб. текстов. – М., 1994. – С. 77–100.
16. Davidson D. A Nice Derangement of Epitaphs [Text] / D. Davidson // Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends / ed. by Richard E. Grandy, Richard Warner. – Oxford, 1988. – P. 157–174.

17. Rescher N. Rationality: A Philosophical Inquiry Into the Nature and the Rationale of Reason [Text] / Nicholas Rescher. – Clarendon Press, 1988 – 234 p.

18. Searle J. Meaning, Communication, and Presentation [Text] / J. Searle // Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends / ed. by Richard E. Grandy, Richard Warner. – Oxford, 1988. – P. 209–228.

Кулик А. В. Критика философами XX ст. идеи рационального упорядочивания.

Выделено четыре направления критики идеи рационального упорядочивания, которые были распространены в философии XX ст. Аргументировано, что критика идеи рационального упорядочивания, которая развернулась в XX ст., обладает спецификой по сравнению со своими аналогами предшествующих эпох.

Ключевые слова: рациональность, упорядочивание, философия XX ст., хаос, история философии

Kulik A. Criticism of rational ordering idea by philosophers of XX century.

The aim of the given research is to point out basic directions of rational ordering idea criticism by thinkers of the XX century. Rational ordering idea dates back to the deepest layers of European philosophy. However in the XX century this idea was exposed to rather serious criticism by representatives of various philosophical directions. Philosophical systematization of the given criticism is the very problem the article is supposed to solve. There were at least four directions of the given criticism. Firstly, thinkers imputed rational ordering idea that it supposedly contradicts the innermost needs of human nature. Secondly, there were accusations in subjectivity of current rational ordering practices. Thirdly, the concepts of ordering, based on principles that are alternative to ratio were given. Fourthly, the offers to abandon ordering idea totally were expressed. The named criticism directions compete successfully with popular in the XX century points in defense of rational ordering idea. The most known of them were the following. The first point stated exceptional importance of rational ordering for society development. The second one gave the rational ordering ideology as a meaning of standing against fatalistic world view emasculating society. The third point reasoned that the most important spheres of human activity are based precisely on rational ordering idea. Rational ordering criticism launched in the XX century had its specifics in comparison with similar criticism that had taken place in preceding epochs. On one side, this specificity is determined by the development of History of Philosophy. On the other, it was intellectual reaction on changes in society life that were happening in the XX century. Primarily it means unprecedented, comparing to previous epochs, growing role of techniques in society life.

Key words: Rationality, ordering, philosophy of XX century, chaos, history of philosophy.

Надійшла до редколегії: 01.03.2014

УДК 111.1

В. Б. Окороков

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

КОНСТРУИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОГО ПРОСТРАНСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ А. БАДЬЮ

Проанализовано сучасна теорія іменування французького мислителя А. Бадью, що використовується ним для дослідження процесів становлення думки, істини й виникнення філософії.

Ключові слова: іменування, істина, суб'єкт, виробництво множини, боги, творіння, думка.

Если взглянуть на фундаментальные свойства мышления в архаичных культурах с современных позиций, то мы приходим к выводу, что в неразделенной форме слово древнего человека означало одновременно имя (вещи), сущность (вещи) и действие (как вызыванием сущности вещи). Об этом много писали европейские и русские исследователи архаичных культур (М. Мосс, Ф. де Соссюр, К. Леви-Строс, Л. Леви-Брюль, А. Р. Радклиф-Браун, Ю. Эвола, М. Элиаде, Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, Ю. М. Лотман, Е. М. Мелетинский и др.). Об этом свидетельствуют и самые древние тексты, такие как «Ригведа», «Атхарваведа», «Самаведа», «Авеста» и т. д., а также тексты древнегреческих мыслителей. Можно, видимо, вообще считать одной из наиболее древних форм первобытной культуры миф об именах, в соответствии с которым искусство произнесения имен или искусство именованья – это древнейшая форма самовыражения или даже